

Снежана Милосављевић-Милић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департаман за српску и компаративну књижевност

КЊИЖЕВНИ ПРИЛОЗИ У ЛИСТУ *ЂАЧЕ* ЗА 1888/89. ГОДИНУ²

Сажетак: У раду се анализира дечји часопис *Ђаче* из првог, нишког периода школске 1888/89. године. Указује се на просветитељско-сентименталистичку, романтичарску и реалистичку оријентацију часописа, као и на његову доминантну васпитно-образовну функцију и културно-историјски значај у новоослобођеним крајевима на југу Србије.

Кључне речи: дечји књижевни часопис, Ниш, дидактичка функција, реторика, херметични жанр

Дечји књижевни часопис *Ђаче* покренут је у Нишу као „дечји лист“³ школске 1887/88. године. Већина библиографија домаће књижевне периодике⁴ наводи да је у прве две године часопис излазио у Нишу, а након тога се штампа у Београду, до 1893. године.⁵ Власник и уредник листа био је учитељ Петар М. Никетић, а од школске 1891/92. уредник је Ч. Поповић. У импресуму који се налазио на задњој страни листа, сазнајемо да је излазио „дванајест пута у години“, а од 1891/92

¹ nezy@filfak.ni.ac.rs

² Овај рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Лексикон српског реализма“ бр. 101757, који се финансира средствима Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

³ Према Ђорђију Вуковићу, разликовање листа и часописа као два идеална типа периодичних издања узима у обзир формат, дужину и распоред текстова, број и обим рубрика и везу између њих, графички изглед. Док „у листу постоји тежња да се план мења и стално одговара на изазове свакодневних догађаја, часопис тежи постојаности и устаљеном реду.“ Ђорђије Вуковић, „За једну историју књижевне периодике“, у: *Српска књижевна периодика 1768-1941, попис и други прилози*, Београд, 1984, стр. 169. Према савременој класификацији, *Ђаче* не би припадало категорији листа, већ часописа, у подкатегији дечје периодике. У часописе га сврставају и све домаће библиографије старије српске и дечије периодике.

⁴ Овде смо користили податке из следећих књига: др Вера Ценић, *Часописи јужне Србије на раскрсници XIX и XX столећа*, Врање, 1982; Милица Кисић, *Библиографија српске дечје и омладинске штампе 1846-1945*, Београд, 1986; Весна Лакићевић-Павићевић, *Илустрована штампа за децу код Срба*, Београд, 1994; Марија Чупић, Ивана Петковић, Снежана Пешић, *Каталог нишке периодике 1888-2004*, Ниш, 2004; Душан Иванић, *Књижевна периодика српског реализма*, Београд, Нови Сад, 2008.

⁵ Нетачан је податак који наводи Весна Лакићевић-Павићевић у књизи *Илустрована штампа за децу код Срба*, да је *Ђаче* покренут у Београду.

„један пут месечно“. У последњем броју (12) за школску 1888/ 89. годину уредништво најављује штампање истоименог календара, као и да ће часопис убудуће излазити два пута месечно, уколико се број претплатника повећа. Часопис је штампан у Нишу у штампарији Жике Радовановића и друга, а у Београду у штампарији „Смиљево“ Пере Тодоровића (1890/91) и у Народној штампарији (1891/92, 93). Као и већина дечјих часописа из последњих деценија 19. века, и *Баче* је имало илустрације, а њихов аутор („цртач“) био је познати илустратор за децу и један од професора нишке гимназије, Стеван Никшић Лала.

Баче има значајну културноисторијску вредност јер је био први часопис за децу на југу Србије, у новоослобођеним крајевима. На његово покретање могло је утицати више чинилаца, као што је убрзани културни и књижевни развој у ослобођеном Нишу, отварање прве нишке гимназије и учитељске школе, односно долазак школског и наставничког кадра, као и утицај већ афирмисане дечје периодике у Србији, која почиње да се развија од 60-их година 19. века.⁶ Мада су у жанровском погледу хетерогени, скоро сви дечји часописи друге половине 19. века носе један скуп заједничких обележја, најављених још у првом српском дечјем листу *Пријатељ српске младежи* (1866-1867), а који се односи на најчешћу професионалну оријентацију уредника (учитељ), избор прилога (поезија, проза, народне пословице, загонетке, басне, поучни текстови, популарно штиво) и на доминантну васпитно-образовну функцију. Међу ретким разликама наводимо непостојање илустрација у овом нашем првом дечјем листу.

Основна стилско-идеолошка оријентација *Бачета* одређена је трима утицајима: педагошко-просветитељском и сентименталистичком традицијом, романтичарском националном идеологијом и реалистичким обележјима. Овај последњи утицај би требало схватити и као ознаку савремености, с обзиром на то да је часопис излазио у периоду који у књижевноисторијском смислу припада реализму. И у погледу оваквог еkleктицизма *Баче* се не разликује много од других листова тадашње дечје периодике.

У овом раду анализираћемо први, нишки период *Бачета*, односно 12 бројева из друге године излажења, који су нам за сада једино доступни.⁷ Већ својом насловном страном часопис показује основно идеолошко усмерење и реторичку усаглашеност визуелне поруке (илустрације) и експлицитне текстуалне поруке (мото). Илу-

⁶ Душан Иванић наводи да се периодика намењена деци почиње континуирано стварати од 60-их година 19. века. Иванић оспорава став прихваћен у књижевној историји да је Мразовићев *Поучителни магазин* (1787 – 1800) претходница ове периодике. Душан Иванић, нав. дело, стр. 315.

⁷ Краћа верзија овог рада прочитана је на научном скупу „Нишка периодика“, одржаном у Нишу, 18. маја 2010.

страција у црно-белој техници доноси слику деце обучене у српску народну ношњу а ови национални атрибути додатно су ојачани родољубивом садржином мотоа: „Србин ће само онда испунити своју дужност, кад види све српске земље у једној народној држави“. Иако је часопис намењен деци, озбиљан тон овог политичког садржаја не би могао, гледано из данашњег угла, бити сасвим примерен рецепцији младог читаоца. Међутим, разумевање наше књижевне традиције подразумева, као и увек кад је у питању књижевноисторијско истраживање, смисао за временску дистанцу и познавање ширег друштвеног контекста у ком је дело настајало. Тако се и мото *Бачета* мора схватити као знак не само идеолошког, већ и васпитно-образовног профилисања основних вредности часописа, које ће се избором прилога потврђивати. Иако је највише била мотивисана местом и тренутком када се часопис појављује, ова порука уредништва представљала је природан наставак још увек актуелних политичких циљева српске интелигенције, прокламованих у периоду романтичарског буђења националних идеала.

Иста порука биће исказана и у поздравној уводној песми „Здраво браћо, здраво сеје“, сада већ стилем и речником разумљивијим деци. Ова жанр-песма⁸ спаја идеолошку мисију часописа („Да међ’ вама браћо, сеје / Ширим љубав, братску слогу“), са програмском најавом будуће садржине („миомирне песмице“, и приче). Детаљније је програм саопштен у уводнику упућеном „Мојим читаоцима“ где се у форми персонификованог говора, уз напомене о претплати и динамици излажења листа, набрајају следеће врсте прилога: песме, приче, животописи, путописи и описи места, описи историјских догађаја, описи природе и појава у њој, описи народних српских обичаја и ношње, белешке и новости, рачунски задаци и ребуси. Ова, са данашњег аспекта анахрона класификација, указује на широко постављену оријентацију часописа према различитим жанровима, како књижевноуметничким, тако и документарним. Њихова, углавном тематска, разноврсност имплицитни је показатељ сазнајне, просветитељске компоненте часописа, али се, заправо, уочава много више заједничких елемената и сличности између прилога, како на идејно-моралистичком, тако и на стилско-реторичком и естетском плану. У уводнику је именовано и неколико будућих сарадника, али је стваран број сарадника био далеко већи. Међу њима су нишки учитељи Љ. Војновић, Р. М. Ивковић, М. С. Ризнић, Јован Миодраговић,⁹ а од познатијих

⁸ Жанр поздравне песме којом се „отварао“ часопис, био је такође уобичајен у децјој периодици тога времена.

⁹ Јован Миодраговић (1853-1926) био је педагог, сарадник готово свих српских педагошких часописа. Био је професор нишке Гимназије и управитељ Учитељске школе у Нишу.

Алекса Шантић и Љубомир Ненадовић, који је био сарадник и других дечјих листова. Више текстова је штампано без потписа аутора, посебно прилози из историје и природе, као и прилизи које су послали читаоци. Као сталне рубрике појављују се белешке и писма, и додаци, у виду ребуса, загонетки и рачунских задатака, поезија је такође заступљена у сваком броју, док су се прозни жанрови смењивали по својој учесталости.

Поезија – Поетски прилози, односно песме у стиховима, су најбројнији у часопису. Међу ауторима су најзаступљенији Љуба М. Војновић (8 прилога) и Р. М. Ивковић, (13 прилога), највероватније учитељи, о којима у књижевној историји нема података.¹⁰ Међу осталим сарадницима су чика Красоје (неразрашено пуно име), Владисављевић (име непознато), поп Стева, и, као што је већ поменуто, Шантић и Љ. Ненадовић, као најпознатији. Песме су тематски разноврсне и иако имају једног заједничког читаоца – дете, оне комуницирају са различитим аспектима дечјег света. Највише је оних које доносе слике из дечје свакодневице и игре, како из руралне, тако и из градске средине. („Под јабуком“, „Грудвање“, „Дечије радовање“, „У дворишту“, „Мала Ката“). Следећу врсту чине пригодне песме, чије је штампање а вероватно и настајање, подстакнуто неким конкретним поводом. Такав повод је најчешће празник – Бадњи дан, Божић, Савиндан, („Бадњи дан бадњи дан“, „Христос нам се роди“, „Свети Сава“), или догађај значајан у културном или политичком смислу, какав је био проглашење Александра Обреновића за будућег краља Србије након абдикације његовог оца, Милана Обреновића, фебруара 1889. („Поздрав Александру првом, краљу српском“), или активност друштва Св. Саве („Друштву Св. Саве“). Песме које описују поједина годишња доба, не могу се сврстати у пригодне, али је и њихово објављивање такође прилагођено менама у природи („Јесен стиже“, „Грудвање“). Иако је код сваке врсте дидактичка компонента јача од естетске, посебно се издвајају песме које тематизацијом неког скупа врлина (солидарност, вредноћа, другарство, послушност, породична љубав), сугеришу пожељни морални профил младог читаоца. Такве песме често у последњим стиховима или последњој строфи садрже и непосредну поруку, чиме у потпуности откривају своју васпитно-поучну тенденцију. Такав је, на пример, завршетак песме „У дворишту“ Р. М. Ивковића. „Децо моја мила, та слика малена, / Нек вас поучава: / Да се сваки човек, јоште из малена, / На рад привикава.“ Блиске параболу су и неколико стихованих басни („Мајмун и огледало“, „Кобац и кукавица“) и песме са моралистичко-информативним садржајем („Сељак

¹⁰ О овој двојници песника нисмо нашли податке ни у *Енциклопедији Ниша* која помиње већи број имена просветних радника и књижевника који су стварали у Нишу од ослобођења до краја 19. века.

и наочари“ – прерада са румунског, „Банка“). У духу програмски прокламованих националних вредности су родољубиве песме („У туђини“, „Црногорка“, Шантићева „Херцеговче“, „Ој, Босно“, „Српче“, „Близу сам Косова“), међу којима неке сасвим отвореном екскламативном реториком величају жртвовање и јуначку смрт зарад ослобођења и уједињења српских земаља. Записи Љ. Ненадовића представљају кратке моралистичке рефлексије и својом темом, ако не у потпуности формом, сасвим одговарају преовлађујућем поетичком проседеу. Утисак о хомогености песничких прилога не нестаје ни када са идеолошке пређемо на њихову стилско-версификацијску анализу. Већина песама написана је у једном од традиционалних романтичарских стихова (трохејски симетрични осмерац, епски и лирски десетерац, комбинација трохејског седмерца са трохејским осмерцем, шестерац са цезуром после четвртог слога, којим су писане поједине Змајеве песме). Честа употреба фигура дикције указује на проблеме који су на овом версификацијском плану сусретали песнике, а поред епигонског карактера појединих песама, где је несумњив утицај Змаја („Мала Ката“, „Спавају“), стилски недостаци се препознају и у неспретним и натегнутим римама, ритмичкој неуједначености, као и у пречестој употреби поетских фразеологизама. Често наративне, са бинарном композицијом просветитељског типа – пример плус поука, уз апострофирање младог читаоца, ове песме се више по својој утилитарној функцији него по уметничким думетима уклапају у тадашњи корпус дела која припадају децјој књижевности. Оне, заправо, још садрже трагове децје поезије просветитељског, доситејевског типа, али поред лексике, преузимају и актуелне конвенције из друге фазе у развоју српске књижевности за децу, коју обележава Змајево стваралаштво. У поређењу са другим децјим листовима из последње две деценије 19. века, може се, заправо, рећи да је ова поетичка дифузност била карактеристика, не само *Бачета*, већ и остале тадашње децје периодике.¹¹

Приповетке: Прилоге из уметничке прозе (13) чине басне (три преведене Криловљеве басне: „Орао и кокошка“, „Лијина хвала“, „Мајмун и наочари“), којима су сличне, као пандан са мотивима флоре, кратке приче-параболе, са дијалошким структуром („Шума и поток“, „Ружа и коприва“, „Корен и лишће“). Жанру параболе приближавају си и нешто дуже приче са ликовима деце, у којима се кроз сасвим огољени и поједностављени наратив саопштава нека поука. На њихову садржину указује већ наслов („Вредни Миленко“, „Казна за

¹¹ Пишући о децјем часопису „Невен“, Душан Иванић наводи да се Змај не држи чврсто оквира који се подразумевају у листу за децу, односно, да су на дискретан начин уношене и друге опште идеје са педагошким, националним и социјалним подтекстом. Нав. дело, стр. 319.

непослушност“), а тенденциозност, која је у првом плану, ојачана је наглим несрећним исходом догађаја – страдањем деце („Ранко и Петко“, „Милан и Ружица“). Анахрону форму са оквирним приповедачем и усменим казивачем, која је била карактеристична за прву етапу реализма у српској књижевности – фолклорни реализам, налазимо у неколико дужих приповедака, међу којима су „Дедине приповетке о мученицима“ од М. Ст. Ризнића и на Глишићевом трагу написана приповетка „Страх од ђавола“ од Д. Ј. Путниковића, у којој се исмева и критикује народно сујеверје. Са друге стране, да је реч о часопису који излази у епоси реализма, говори поднаслов Ризнићеве приповетке „Казна за непослушност“ („истинита слика из ђачког живота“), који је био препознатљива жанровска одредница реалистичких текстова.

Педагошко-сазнајна и васпитно-поучна оријентација ових прича посебно долази до изражаја у поентираним завршецима, некој врсти дискурзивних епилога у којима се успоставља жива комуникација са читаоцима. Млади читаоци на тај начин и сами бивају увучени у причу – егземпларну ситуацију, као могући учесници неке истоветне ситуације у реалном животу. Као пример наводимо звршетак прича „Вредни Миленко“ и „Милан и Ружица“.

„И ви, читаоци ‘Бачета’ угледајте се на вредног Миленка. Записујте све народне песме, приче и загонетке, па их подајте својим учитељима, или их ако умете лепо записати, шаљите ‘Бачету’, а ‘Баче’ ће штампати свакоме ономе име, који правилно запише приповетку, песму или загонетку онако, и оним редом како се у ономе крају приповеда, пева и загоњеће.“

„Зато, драга дечице моја, ако баш имате вољу да се клизате по леду, ви упитајте прво за дозволу родитеље и учитеље. А ако вам дозволе ову забаву, онда их умолите да или они пођу с вама, или да одреде кога старијега који ће вам показати *где* и *како* да се клизате. Ако овако не урадите, онда можете проћи исто онако, као што су прошла и она деца, што нису послушала старца сељака, него су се клизала до средине дубоке баре, и подавила се.“

Запамтите добро: *које год дете слуша родитеље, учитеље и све старије и паметније, увек буде срећно.*“

У оваквом типу поуке, као саставном делу структуре наратива, очигледно да писци нису видели никакву опасност од нарушавања уметничке илузије, јер је она и сама била мање важна од намере и циља приче. Сусрет фикције и стварности, јунака и читалаца, који је био омогућен дисперзијом и умножавањем наративних гласова, или, прецизније, гранањем функција једне, у основи истоветне приповедне инстанце, представља особену поетичку ознаку књижевности за децу,

али и дечје периодике као оног културно-социјалног чиниоца који је заиста имао моћ стварања и обликовања својих читалаца.

Историјска, путописна и научнопопуларна проза: Поред уметничке прозе, у часопису је објављено и седам текстова из српске националне историје – о српским владарима и важнијим историјским личностима („Хајдук Вељко“, „Краљ Урош велики“, „Марко Краљевић“, „Краљ Драгутин“, „Цар Душан силни“, „Цар Урош нејаки“, „Цар Лазар“) и из српске културне историје („Манастир Жича“, „Манастир Студеница“). Писани у форми сасвим поједностављеног наратива, ови прилози такође као примарну имају дидактичку функцију, усмерену ка развијању и јачању национално-патриотских осећања. Због тога је у њима информативна, дискурзивна и сазнајна страна подређена реторичкој. То можемо илустровати једним примером из описа манастира Жиче:

„Ту се некада скупљаше најважније српско духовенство и цвет српске просвете; ту долажаху краљеви на крунисање; ту се скупљаху често српски и страни великаши; ту су се ориле јуначке песме, ту се у сјајном оделу често провођаху краљеви и њини доглавници, ту се подизаху умилне песме и топле молитве творцу. А данас како је? – Оне сјајности и величине нема; данас влада мртва тишина; нема звекета витешког оружја српских племића; не чује се вика храбрих војника; не скупља се српско духовенство; место многобројног духовенства које ту рађаше на просвети народној и певаше умилне песме, и шиљаше своје благе молитве створитељу, данас су ту два духовника (калуђера), који стоје, да подсећају на давну прошлост, али они с малим изузетком више дају жалосну слику, будећи осећања на дивну прошлост“.

Жанровски херметизам, који се јавља као последица наглашавања родољубиве тенденције, видљив је и у прилозима који су замишљени као путописна писма, али у којима поједини топоними заправо служе само као повод за наративне дигресије из славне прошлости („Од извора Мораве Бинче до Сталаћа“, „Писмо из Мостара“). Да се наведене прозне врсте ни по форми, ни по интенцији, ни по структури не разликују много од приповедака, нарочито је видљиво у њиховим завршецима са поуком апострофираним читаоцима.

„Студеница је наш споменик који нам је остао од наших старих. Он је преживео пуних шест векова. Видео је и српску славу и српску патњу... По оваквим споменицима ми се сећамо и спомињемо наше старе. Радимо и ми, и оставимо нашим потомцима спомен, те да и нас по њему спомињу!“

Задатој дидактичкој форми прилагођавали су се и сами читаоци у писмима часопису са путописном или научнопопуларном садржином. Тако се, рецимо, писмо из Врањске Бање, које доноси кратки

наративни портрет лесковачког војводе Николе Скобаљића, завршава поруком: „Угледајте се, Српчићи, на овог јуначког Србина, кад отац-бина затреба ваше помоћи!“

Илустрације: Попут других дечјих листова тог времена, и *Баче* је садржало илустрације. Њихов аутор је био Стеван Никшић-Лала, тада познати илустратор књига и више листова за децу.¹² У критици је наведено да су илустрације Стевана Никшића Лале биле обојене романтичарским емотивним набојем, те да су одржавале духовну климу времена у којем су настале.¹³ У *Бачету* су илустрације представљале посебан аспект комуникативности и активирања улоге читаоца. Оне нису биле прости пратиоци текста, него његов саставни део чиме се стварао специфични коауторски жанровски синкретизам. Млади реципијент (увек садржан у апелативној синегдохи), текст није само читао/слушао, већ и гледао, остварујући на тај начин непосреднији дијалог са причом. Као пример наводимо почетак приче „Другарице“: „Погледајте их! Шта раде ово њих три? (...) Путем иду, ћућоре и разговарају се, баш као што их на горњој слици видите.“ На овај начин и илустрације су својом садржином и местом, као и лакшом проходношћу до циљне читалачке групе, доприносиле дидактичкој функцији часописа

Остали прилози: Као и већина публикација ђачке и омладинске периодике, и *Баче* је доносило писма читалаца, али и њихове аматерске и почетничке текстове који, осим поуке, нису имали никакву уметничку вредност. Док је у већини прилога, и књижевних и документарних, приметан траг стилско-реторичких и жанровских анахронизама, блискију спону са временом, актуелном стварношћу, а тиме и са реалистичким стилским проседеом, садрже белешке, најкраћи прилози на крају часописа. Мада је и у њима национална патетика бојила информацију (у белешкама које прате актуелна збивања, као што су годишњице), поједине белешке доносе занимљиве податке које су за оно време могле представљати куриозитет (на пример, социјално-демографска белешка о „женама које се саме издржавају“). Оваквих „искорака“, и са идеолошког и са рецепцијског и са стилског аспекта, у часопису ипак није било много.

За прве две године свога излажења у Нишу може се рећи, на основу писама које је уредништво упућивало претплатницима, да је часопис наишао на читалачку публику у различитим српским крајевима (Ниш, Алексинац, Београд, Смедерево, Крагујевац, Велико Гра-

¹² Стеван Никшић Лала је илустровао књиге Ј. Веселиновића „Од срца срцу“, С. Сремца „Човекова трагедија“, а поред *Бачета* још и дечје листове: *Споменак* (1922), *Зорица* (1901), *Школско звонце* (1908), *Бачки напредак*. Нав. према: Весна Лакићевић-Павићевић, нав. дело, стр. 30-31.

¹³ Исто, стр. 31.

диште, Ужице, Зајечар, Врање, Лесковац, Горњи Милановац, Чачак, Вуковар). Иако подаци указују да је то била углавном школска и струковно-педагошка група претплатника, очигледно је да је сарадња часописа са читаоцима у том периоду била жива и непосредна. То може ићи у прилог нашем закључку да је *Ђаче* у свом времену, а посебно на југу Србије, имало своју значајну васпитно-образовну и културно-историјску улогу.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ђорђевић Вуковић, „За једну историју књижевне периодике“, у: Српска књижевна периодика 1768-1941, попис и други прилози, Београд, 1984.
2. Душан Иванић, Књижевна периодика српског реализма, Београд, Нови Сад, 2008.
3. Милица Кисић, Библиографија српске дечје и омладинске штампе 1846-1945, Београд, 1986.
4. Весна Лакићевић-Павићевић, Илустрована штампа за децу код Срба, Београд, 1994.
5. др Вера Ценић, Часописи јужне Србије на раскрсници XIX и XX столећа, Врање, 1982.
6. Марија Чупић, Ивана Петковић, Снежана Пешић, Каталог нишке периодике 1888-2004, Ниш, 2004.

Snežana Milosavljević-Milić

LITERARY SUPPLEMENTS IN THE CHILDREN'S MAGAZINE ĐAČE DURING 1888/89

Summary

The paper analyzes the children's magazine *Đače* dating from its first, Niš period in 1888/89. It highlights the enlightenment-sentimental, romantic and realistic orientation of the periodical, as well as its educational function and cultural-historical value in the newly liberated regions in the south of Serbia.

